

Wirth Lajos

SZÉP JÁNOS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Amikor 2014-ben a *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig* című kötetünk számára megírtam *A gimnázium első tudós tanárai* címet viselő dolgozatomat, az eredeti szándékom az volt, hogy Horváth Péter és Miháلكovics József pályájának ismertetése mellett a tudós kortársuk, Szép János életművét is bemutatom. Sajnos az adatgyűjtés során azt kellett tapasztalnom, hogy az amúgy is szűkös forrásanyagban jelentős ellentmondások vannak, amelyek feloldására nem volt elegendő a rendelkezésre álló idő. Így akkor kénytelen voltam Szép János méltatásától eltekinteni. Azóta viszont a vele foglalkozó irodalom több tanulmánnyal bővült,¹ így nincs akadálya, hogy életműve a Jászsági Évkönyvben is megkapja az őt megillető méltatást.

Szép János 1767-ben született Keszthelyen, egy módosnak korántsem nevezhető családban. A szűkös anyagi körülmények egész életét végigkísérték. Létezik ugyan olyan életrajz, amelyben pontos dátum olvasható születésének és halálának időpontjára vonatkozóan, de ez nem fogadható el hitelesnek, mivel a születés éve, valamint a halál hónapja és napja bizonyosan téves.

A tehetséges fiatalember gr. Festetics György nagyvonalú támogatásának köszönhetően folytathatta tanulmányait, amelyért több helyütt is köszönetet mond, egyebek mellett „első zsengéjének”, az *Aestetika*-fordításnak „Ajánló levelében”.

Tanári pályáját 1790 táján, Pécsen kezdte meg, innen küldte Budára a *Keszthely városának Párnásszus hegyéről való szemlélése s leírása* című költeményét, amelyik Szép János első, nyomtatásban megjelent műve (1790). Minden bizonnyal pécsi évei alatt készítette el Szerdahelyi György Alajos kétkötetes latin nyelvű esztétikájának magyar fordítását: *Aestetika, avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya* címmel.² A könyv 1794-ben, Landerer Katalin nyomdájában jelent meg, Budán. Ajánlását a szerző 1793-ban még Pécsről keltezte, „a következő, 1793/94-es tanévben azonban áthelyezték Szombathelyre, ahol évi 450 forintos fizetéssel a humanitás I. osztályának (az I. Ratio Educationisnak megfelelően ötosztályos gimnázium negyedik osztályának) professzorává nevezték ki. 1807. szeptember 24-ével lett a II. humanitás osztály tanára, ám két év múlva a csornai premonstreiek átvették a szombathelyi gimnáziumot, ahol a továbbiakban csak szerzetesek taníthattak.” Így 1809. július 17-én Kassára helyezték át. Az új állomáshely elfoglalása nem volt zökkenőmentes, a főigazgató október 2-án ingerült hangú levélben reklamált, hogy Szép János még mindig nem indult el Kassára. Ebben közrejátszhatott, hogy ekkor már családos ember volt. Szombathelyi évei alatt feleségül vette Bollmüller Évát, és ugyancsak Szombathelyen született első lányuk, Alojzia.

Szép János kassai éveiről nem található adat az irodalomban, 1815-től azonban már a jászberényi gimnázium tanára volt, mint a II. humanitás osztály professzora, és „levéltári

adatok igazolják, hogy a legtöbb életrajzban szereplő 1824-gyel szemben 1827-ben nyugdíjazták, 600 forintos fizetésével. 1829-ben a kassai kerületi főigazgató azt kérte a Jászkun Kerülettől, hogy kiemelkedő tanári és jelentős irodalmi munkássága elismerésül táblabírói tisztséget adományozzanak neki, de a Kerület nem támogatta a kérést.” Ugyanúgy, ahogy még 1820-ban elutasították Szép János azon kérvényét, amelyben 500 forint kölcsönt kért a Kerülettől, hogy ki tudja adni Julius Caesar műveinek fordítását. Ilyen módon a fordítás csak jóval később, Szinnyei szerint 1831-ben jelent meg, a fordító utolsó publikációjaként. Az első kötet 1831-es megjelenését más forrásból nem sikerült megerősíteni.

A Jász Múzeumban digitalizált formában hozzáférhetőek a Nagyboldogasszony Római Katolikus Főplébánia anyakönyveinek bejegyzései, a halotti anyakönyvek 5. kötetében (1831 – 1846) olvasható, hogy Szép János 1834. július 23-án hunyt el, felesége Bollmüller Éva volt, ő pedig a gimnázium tanára. Az anyakönyvi bejegyzések a könnyebb kutathatóság érdekében nem időrendben, hanem betűrendben érhetőek el.

Augusztus 17-éről datálódik az a kérvény, amelyben Szép János árván maradt hajadon lányai: Alojzia, Juliánna, Ágnes és Franciska azt kérik a Nemes Jászkun Kerületektől, hogy részükre szegénységüket igazoló bizonyáglevelét adassék ki.

A kérvényt kivizsgáló Makó Lőrinc jászkapitány úgy találta, hogy az árvák kérése minden szempontból indokolt. Az édesapjuktól csak egy csekély értékű lakóház maradt rájuk, amely alapos felújítást kívánt, mert ha akkori állapotában próbálták volna eladni, legfeljebb 400 váltó forintot kaphattak volna érte. Ily módon egy-egy árva „örökösödésbeli jussa” igen csekély összeget tett volna ki.

Szép Jánosnak nem adatott meg a békés, nyugodt öregkor, és hosszú időn át az életműve sem kapta meg a megérdemelt figyelmet és elismerést. Csak az utóbbi évtizedekben fordult az irodalomtörténet, a filozófiatörténet és a neveléstudomány Szép János életműve felé.

Szép János irodalmi és tudományos működése

Szép Jánosról az újabb időkben megjelent életrajzokban az olvasható, hogy tanár, író, költő, műfordító. A jelen írásban a szépirodalmi munkásságával nem kívánok foglalkozni, ebből a tárgykörből a közelmúltban több tanulmány és kritikai szövegkiadás is napvilágot látott. Elsősorban az életmű azon darabjait veszem szemügyre, amelyek a jászberényi évekhez köthetők. Kivételként, éppen jelentősége miatt, az 1794-ben megjelent *Aesthetika, avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya* című kötetet foglalkozom, amelyet a magyar esztétikai nyelv megteremtését célzó első próbálkozásként kell értékelni. Az említett mű alapjában véve Szerdahelyi György Alajos latin nyelvű esztétikájának fordítása, amelyen Szép jelentős rövidítést és tömörítést hajtott végre az eredetileg kétkötetes műhöz képest. Mind az eredeti, 1778-ban megjelent latin mű, mind a magyar fordítás sorsában közös, hogy egyik sem kapta meg a maga korában a megérdemelt figyelmet. Szerdahelyi műve hiába volt latin nyelvű, mégsem kapott külföldön akkora érdeklődést, amekkorát megérdemelt volna. Általában hűvös volt a fogadtatása, sőt gyakran lekicsinylően említették.

Szép János fordításával kapcsolatban pedig jól tükrözi a hazai viszonyokat, hogy a második, 1817-ben megjelent magyar nyelvű esztétika a kiadó Trattner János Tamás szerint ugyan fordítás, de „megérdemli a világ eleibe bocsátást, akár híres eredeti szerzője miatt,” akár azért, mert „azon tudomány részében, melyről kimerítve szól, hazai nyelvünkön az első”. A híresnek mondott szerző Eberhardt, a lefordított mű a *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, a magát magyarázóként feltüntető fordító pedig Pucz Antal római katolikus plébános.

Az a tény, hogy Szép János huszonhárom évvel korábbi művére sem a kiadó, sem pedig Pucz Antal nem emlékezett (ne tételezzünk fel szándékos rosszindulatot), komoly hiba. Ráadásul a Trattner által feldicsért Eberhardt sem tartozik az esztétikatörténet nagyjai közé. Mint az egyik, Szép János fordítását elemző tanulmányban olvasható: „Szép munkája esztetikai szempontból külön méltatást nem igényelhet, de nyelve és műkifejezései megérdemlik a tüzetesebb tanulmányozást.”

A fordítás munkájában a legnehezebb a hiányzó magyar szavak megalkotása volt. Természetes dolog, hogy a javasolt szóalakok között voltak sikerültek, és voltak olyanok, amelyek nem tudtak gyökeret verni szaknyelvünkben. A Szép János által használt kifejezések két csoportra oszthatók. Az elsőben a fordító megtartotta az eredeti latin szóalakot, de javasolt mellé egy magyart, míg a második csoportban a magyar forma dominál. Az alábbi lista Barabás Balázs:³ *Szép János és a magyar esztétikai nyelv kezdetei* című, a Korunkban megjelent tanulmányából való, ahol „a szerző megtartotta az eredeti kontextusban szereplő szóalakokat:

állegóriák – titkos értelmű képek
 Genie – reátermés, lélek
 ironia – gúnyolás
 káarakter – természeti tulajdonság
 logica – elmei valóság
 proportio – szertartás
 állatok kimetszett képeiből értendő dolgok – hieroglyphica
 beszédesek – rhetores
 csudálatosság – mirabillitas
 daganat – tumorem
 egybevető – comparativa
 egyenetlenség – discordiae
 együgyűség – simplicitas
 ékesség – gratia
 elmebéli – subjectiva
 erköltsu beszéd – apologus
 felség – sublimitas
 formák és különös módok – schermata

fő indulat – humor singularis
 gyönyörűség – amoenitas
 hír – famae
 játék mese – drama
 igazan – serio
 illendőség – decorum
 ítélő jegy – criterium
 játszodtatás – illusio
 jegyek – symbola
 jelenések – visiones
 képek – imagines
 képírás – iconismus
 látás határja – horizon
 másra néző – relativa
 méltóság – dignitas
 nagyság – magnitudo
 nevetséges – ridiculum
 őszinteség – sinceritas
 példa beszéd – parabola
 puszta, s elmebéliek – abstractae
 rövid mesék – aenigmata
 szótul különb értelmű rövid és huzomós beszéd – metaphora, et allegoria
 tétel – problema
 töb`re mondás – hyperbole
 tzifrázatok – emblemata
 újság – nouitas
 való – objectiva
 versezők – poetae
 vétel – theorema
 virgantz ész – ingenium.”

Ahogy a korábbiakban említettem, Szép János kassai tevékenységéről nem lelhetők fel irodalmi adatok. Nyilvánvalóan tanári feladatait ellátta, és ha a publikációinak jegyzékét megnézzük, bizonyosra vehető, hogy tudományos kérdésekkel is foglalkozott. 1815-től tanított Jászberényben, és *Epitomae Historiae regum Hungariae, Budae* és *Exercitationes scholasticae et philologicae, Pestini* című munkái egyaránt 1815-ben jelentek meg. Nagy valószínűséggel ezeket még Kassán írta, és vagy még Kassáról, vagy már Jászberényből küldte nyomdába.

A jászberényi katedra elfoglalása után valószínűleg egyből hozzálátott a tudományos munkához is, ami főként a neveléstanhoz kapcsolódott. Itt nemcsak a szorosán vett

neveléstudományi tárgyú fordításra és a Tudományos Gyűjteményben megjelent értekezéseire kell gondolnunk, hanem például *A magyaroknak constantzinápoli táborozások Zoltán fejedelem alatt. Egy verszetben leíratott Szép János által. Pesten, 1821.* című elbeszélő költeményére is, a hozzáfűzött: *Hogy a tudományok nagygyá teszik a hazát, a hazai és külföldi históriákból megmutatódik* című írással együtt.

Az említett írás címe, és Szép Jánosnak a tudomány és a nevelésügy iránti elkötelezettsége rejti a magyarázatát annak, hogy a kiadás feltételeinek előzetes tisztázása nélkül hozzáfogott Julius Caesar összes művének lefordításához. A nagy munkával 1820-ra elkészült, de nem sikerült kiadót találnia. A kiadás költségei igen tetemesek lehettek, ami abból is kitűnik, hogy a saját kiadásban való megjelentetéshez a Jászkun Kerületektől megpróbált 500 forintos kölcsönt kérni, ami majdnem egy évi fizetésével volt egyenlő. A kérelmet azonban a Kerületek elutasították. Az előfizetők gyűjtése sem járt kellő sikerrel, ami a Tudományos Gyűjteményben megjelent *Tudósításból* is kitűnik: „*Minthogy C. Julius Césár munkáinak, magyar kiadásáról költ első tudósításaim bizonyos akadályok miatt kevés helyekre érkezhettek el; azért ismét alázatosan jelentem a' nagy érdemű Publicumnak, hogy at ezen munkákra náló előfizetésnek (melly 4. for9ntból áll V. Cz.) ideje Pesti Sz. Jósef napi vásárig fog tartani. Az előfizetés módjának pedig ezt a' nemét választottam, melly szerént a' kik akarják, mindgyárt, mások pedig a' könyvnek kézhez vételével annak árát vagy a' könyvárasoknál, vagy a' T. Iskola-Igazgatóknál letehetik, mindenek pedig Pestről Eggenberger Jósef könyvárostól vásári alkalommal a kész könyver annak idejében elvihetik, ha az említett helyeken neveiket beiratták, s azok nekem onnan elküldettek.* Írtam Jászberényben September 25-dikén 1821.

Szép János

A' Szép Tudományok Tanítója.”

Az előfizetők toborzása nem járt kellő sikerrel, így csak 14 évvel az elkészülte után jelenhetett meg a fordítás. Színyeinél az olvasható, hogy: *C. Julius Cézár minden munkái magyarul. Buda, 1831., 1834. (A galliai háborúról I.–VIII. könyve)*

A korabeli folyóiratokban, az újonnan megjelent könyvek között (például a *Hasznos Multságokban*) azzal találkozunk: *C. Julius Cézár minden munkái, és háborúi magyarul Szép János által. Első kötet a' galliai háborúról I. II. III. IV. V-dik könyv. Budán A' kir. tudományok Egyeteme' betüivel. 1834.* Van, ahol feltüntetik, hogy a második kötet *A gall háború VI., VII., és VIII. könyvét* tartalmazza, a megjelenés helye és ideje azonos.

A *Tudományos Gyűjteménnyel* Szép János a megjelenése óta szoros kapcsolatban volt, első, ott megjelent írása az első évfolyam (1817) 4. számában (103. oldal) megjelent recenzió volt: *Válogatott levelek M. Tullius Ciceroból, és K. (C) Plinius Cecilius (Sekundusból) Szegeden 1816.* címmel.

Az évek során különféle műfajú írásai jelentek meg, recenziók, értekezések, a fentebb idézett felhívás, és reflexiók a műveivel kapcsolatos negatív kritikákra. A recenzensekhez szólt az alábbi *Kérelem*: „*Mindenkinek kötelessége maga becsületét, ennek megtámadtatá-*

sakor védelmezni; ilyen esetben forog most az enyim, midőn egy irígység vakította Tudós, kézzel lábbal rajta vagyon, hogy attól, érdememtől megfosszon. Minthogy pedig becsületes ezen alattomos rosszszul ítélő Tudósokat, most az olvasó Publicumot kívánja szégyeníteni, most a' Poétának hibákat hány szemére, mellyeket megbizonyítani nem tud, 's azt előbb megbüntettetni akarja, mint sem perbe idézte volna; azért tisztelettel esdeklem az egész érd. olvasó közön Válogatott levelek M. Tullius Ciceroból, és K. (C) Plinius Cecilius (Sekundusból) Szegeden 1816.ség előtt, hogy ezen alattomos amittónak hitelt adni ne méltóztassék, miglen okait nyilván elő adni nem bátorkodik, én pedig azokra adandó feleletemet kinyomtatatom. (Tudományos Gyűjtemény, 5. évf. 6. sz. 127. o. 1821.)

Szép János''

A hazai, magyar nyelvű sajtó a kibontakozásától kezdve közölt pedagógiai tárgyú írásokat, a nemzeti nyelvű újságok éppúgy, mint a legrégebbi irodalmi és enciklopédikus jellegű folyóirataink. Eleinte csak kisebb-nagyobb közlemények jelentek meg, a felvilágosodás második szakaszától kezdve azonban megszorodtak az elméleti neveléstani témájú írások, a reformkorban pedig már tudományos igénnyel készült pedagógiai tanulmányok is olvashatók. Különös szerepe volt ebben a Tudományos Gyűjteménynek és a Felső Magyar Országai Minervának. A Tudományos Gyűjteményben fennállásának huszonöt éve alatt közel száz, míg a Felső Magyar Országai Minervában tizenkét év alatt több mint ötven nevelésügyi kérdéssel foglalkozó tanulmány jelent meg. Az egyes szerzőknek a pedagógia különböző kérdéseiről vallott nézeteit alapos összehasonlító elemzésnek vetette alá Fehér Katalin⁴ a Neveléstörténet című folyóirat 2004. évi 1.számában megjelent: *Vélemények, viták a nevelésről két reformkori folyóiratunkban* című értekezésében.

A Tudományos Gyűjtemény az elméleti pedagógiai és az anyanyelven való oktatást követelő tanulmányok mellett teret adott a korszak egy másik fontos kérdését, a nőnevelés reformjának szükségességét feszegető írásoknak is. A folyóirat 1821. évi 4. számában jelent meg Szép János közel negyven oldalas tanulmánya *Elmélkedés az asszonyi nem tanításáról* címmel. Ezt szokás a nőnevelési vita nyitányának tekinteni. A szerző régebbi és a kortárs szakirodalom alapján azt próbálja bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket befogadni, mint a férfiak. Véleménye szerint: „*Testi és lelki, vagy elmebeli tehetségekre nézve nem alábbvalók az Asszonyok a férfiaknál. Olyan lélek, olyan ész lakik az Asszonyokban, mint a férfiakban.*” Álláspontja szerint már kisgyermekkorban azonos képzést kell biztosítani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk. Számos példát hoz fel arra, hogy külföldön – ugyanúgy, mint hazánkban – vannak képzett, tudományokat művelő nők. Az éveken át zajló nőnevelési vita teljes vehemenciával 1823-ban, ugyancsak a Tudományos Gyűjtemény hasábjain kezdődött. Ebbe bekapcsolódtak a Felső Magyar Országai Minerva, a Hasznos Multságok, és egyéb folyóiratok szerzői is.

1823-ban Szép János megjelentetett egy harminc oldalas kiadványt *Gyermeki oktatás* címen, amely a XVI. századi francia humanista, Marcus Antonius Muretus *Institutio puerilis* című, hexameterekben írt neveléstani művének fordítása, ugyancsak hexameterekben, kiegészítve Antonius Constantinus „jegyzéseivel” (jegyzeteivel). Ezekhez csatolt még 6 oldalnyi „jegyzést” a Constantinápolyi táborozásról. Marc Antoine Muret eredeti műve mindössze ötoldalnyi terjedelmű, és az első kiadás címe: *M. Antonii Mureti: Institutio Puerilis comprehensa versibus ad captum puerulorum qui primis litteris imbuuntur accommodatis ad M. Antonium Muretum iuniorem., Romae, MDLXXVIII.*⁵

Az Antonius Constantinustól származó jegyzetek az 1584-es kiadásban már megtalálhatók. Ennek a kiadásnak⁶ különlegessége, hogy a 84 a szokatlan *XXCIV* alakban szerepel. A későbbi kiadások és fordítások, köztük a kétnyelvűek is, hol csak az eredeti Muretus-féle szöveget, hol a jegyzetekkel kiegészítettet közlik.

Szép János művének a következő címet adta: *Gyermeki oktatás, melyet Muretus Márk Antal adott Márk Antalnak, testvére' fijának, Constantin Antalnak jegyzéseivel együtt, mellyekhez járulnak némelly jegyzések a' constantinápolyi táborozás' leírására, mellyeket maga a 'szerző Szép János készített. Pesthen, 1823.*

Már maga a címadás okot adott Holéczy Mihály evangélikus „oskolarektornak”, hogy a Tudományos Gyűjtemény 1823. április 12-i számában megjelent recenziójában tartalmi és formai kérdésekben egyaránt keményen támadja a könyvet.

Az éles nyelvű bíráló valóban volt révkomáromi „oskolarektor”, de csak 1815. november 1-jétől 1816. február 19-ig (!!!). Onnan Csákvárra került rektornak, majd Nagyszokolyba lelkésznek. Kritikai megjegyzései között van megszívlelendő, az öntelt stílusa viszont idegesítő, főleg úgy, hogy természetesen az adott korszak mércéjével mérve, nem sok fogalma van az oktatásról. Ehhez járul, hogy egy 24+6 oldalas kiadványról 10 oldalas recenziót írni, enyhén szólva túlzás. Szép Jánosnak szándékában állt válaszolni a recenzióra, válaszát meg is írta, de valamiért kéziratban maradt, amelyet egy kiadatlan vers kéziratával együtt Földváry Kinga és munkatársai találtak meg.

Örvendetes, hogy az elmúlt két-három évtized kutatásai nyomán, részint az előkerült, addig ismeretlen kéziratoknak köszönhetően Szép János életműve megkapja az értékének kijáró megbecsülést. Külön örömmel tölthet el bennünket, hogy a pedagógiai tárgyú művei közül számos a jászberényi gimnáziumhoz, a Lehel Vezér Gimnázium elődjéhez kapcsolódik. Jogos tehát az a megállapítás, hogy a gimnázium első tudós tanárai: Horváth Péter, Mihálkovic József és Szép János voltak.

Irodalom

¹ Földváry Kinga: Új adatok Szép Jánosról, Keszthely költőjéről. *Irodalomismeret*, 1997. 1–2. 30–33.

² <https://books.google.hu/books?id=yNZdAAAAcAAJ>

³ Baráth Balázs: Szép János és a magyar esztétikai nyelv kezdetei. *Korunk*, 2003. december

⁴ Fehér Katalin: Vélemények, viták a nevelésről két reformkori folyóiratunkban. *Neveléstörténet (A Kodolányi János Főiskola folyóirata)*, Székesfehérvár, 2004. évf. 1. sz.

⁵ https://books.google.hu/books?id=_7FXAAAAcAAJ

⁶ <https://books.google.hu/books?id=CYWLHaY0EgYC>